

Mirela Slukan Altić

RAZVOJ I PROSTORNA ORGANIZACIJA SREDNJOVJEKOVNE KOSTAJNICE

Mirela Slukan Altić
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Zagreb

UDK 94(497.5KOSTAJNICA)“04/14”:911.3
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 16.3.2007.
Prihvaćeno: 20.6.2007.

Na temelju arhivskih izvora i arheoloških istraživanja, autorica analizira uvjete razvoja srednjovjekovne Kostajnice s obzirom na prostornu organizaciju srednjovjekovne Hrvatske, odnose regionalnih urbanih središta te prometnih i trgovačkih pravaca. Smještena između srednjovjekovnih regionalnih središta Gore na zapadu i Dubice na istoku, Kostajnica iako samo subregionalno središte Pounja, u razdoblju srednjeg vijeka dobiva važne vojne, crkvene, prometne i trgovačke funkcije, zahvaljujući kojima će se krajem srednjeg vijeka izdignuti u manje utvrđeno gradsko naselje – trgovište. Analizom povijesnih izvora prvi put je načinjena rekonstrukcija urbane topografije Kostajnice u srednjem vijeku te postavljena teza o njezinoj mogućoj genezi.

Ključne riječi: Kostajnica, centralne funkcije, urbana topografija, kasni srednji vijek, povijesna geografija

Prve vijesti o Kostajnici i historijsko-geografski uvjeti njezina razvoja

Prve vijesti o Kostajnici¹ možemo pratiti od početka razvijenoga srednjeg vijeka kad na čitavom području srednje Europe kulminiraju kolonizacijski procesi kojima u razdoblju od 10. do 13. stoljeća nastaje nova mreža srednjovjekovnih naselja. Najvažnija posljedica te kolonizacije u Slavoniji bio je razvoj gradova u kojima su osim domaćeg stanovništva koje je davalo demografski temelj novim naseljima, važan gospodarski i pravni doprinos dali i njemački i talijanski doseljenici². Pojava novih

¹ U radu se koristimo nazivom Kostajnica, sukladno njegovu srednjovjekovnom imenu. Današnji naziv grada Hrvatska Kostajnica uveden je 1995. godine nakon što je Bosanskoj Kostajnici iz imena uklonjen pridjev "Bosanska".

² Neven Budak – Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjega vijeka*, Zagreb 2006., str. 182.

gradskih naselja u Hrvatskoj osobito se intenzivira početkom 13. stoljeća kad u srednjovjekovnu Slavoniju kao vladari dolaze sinovi kralja Andrije II., hercezi Bela i Kolo-man koji su militarizirali svoje slavonsko kraljevstvo, dijeleći slobodnjacima zemlju uz obvezu vojničke službe. Naime, uvidjevši da su se utvrđeni gradovi pokazali najboljom zaštitom od prodora Mongola, u svrhu kolonizacije opustjele zemlje i stvaranja novih utvrđenih naselja dodjeljivali su brojne posjede i povlastice, potičući tako crkvene i svjetovne velikaše da podižu utvrđena naselja. Razdoblje vladavine hercega Kolomana i kralja Bele IV (osobito do provale Tatara) može se označiti kao doba procvata čitave Slavonije u kojemu kao odraz novih razvojnih procesa nastaje veći broj novih naselja gradskih obilježja³. U tom razdoblju nalazimo i prve vijesti o Kostajnici.

Toponim Kostajnica prvi se put spominje 1240. godine u jednom kupoprodajnom ugovoru sastavljenom u Dubici. U tom se ugovoru, koji je napisao meštar templarskog reda potvrđujući neku kupoprodaju zemljišta, kao jedna od granica kupljenog posjeda navodi cesta koja je vodila od Kostajnice do Dubice (*ad viam Koztainicha ad Dubicham venientem*)⁴. Spomenuti dokument ne donosi nikakve pobliže podatke o Kostajnici i njezinu statusu, no iz formulacije da cesta vodi "iz Kostajnice", sasvim je izvjesno da je već tada na spomenutoj cesti formirano kostajničko naselje. Prvi spomen Kostajnice vezan upravo za Dubicu nije nimalo slučajan. Po svemu sudeći, počeci Kostajnice vezani su uz obližnju Dubicu koja je već u 13. stoljeću bilo gradsko naselje slobodnjaka⁵. Tako iz isprave napisane 1258. saznajemo da je Kostajnica prvotno pripadala utvrđenom gradu Dubici, a da je najkasnije 1242. godine dospjela u posjed stanovitom Herenku⁶, vjerojatno na temelju prava koje mu je dodijelio herceg Kolo-man. Naime, spomenutom ispravom iz 1258. Bela IV. potvrdio je nagodbu u zemljišnom sporu između Herenka i dubičkih slobodnjaka, kojom je Herenku potvrđeno pravo na posjed Kostajnicu. Kako je Kostajnica u ispravi definirana kao "*terra*", mogli bismo zaključiti da se radi prvenstveno o posjedu koji je predmet darovanja, dok se

³ O tome opširnije usp. Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976., str. 272-306 i Nada Klaić, *Prilog pitanju postanka slavonskih varoši*, *Radovi Filozofskog fakulteta*, sv. III, Zagreb 1955., str. 41-59.

⁴ Usp. Tadija Smičklas i suradnici, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD), sv. 18, dokument 111, str. 121

⁵ Dubica je već u 13. stoljeću naseljena slobodnjacima tzv. jogabionima (graščani) koji su u zamjenu za obavljanje vojne službe u gradovima dobivali porezne i zemljišne povlastice. Dubica dolazi u posjed templara 1269., a nakon raspuštanja templarskog reda 1312. godine dubički posjed preuzimaju ivanovci. O tome usp. Jelja Dobronić, *Viteški redovi: templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb 1984., str. 71.

⁶ Ime Herenk vjerojatno je inačica imena Henrik. U povijesnim izvorima spominje se u različitim oblicima: Herenk, Herrik, Heruk, Hirink, Hrenco, Hetynk i Hytynko. Pripadao je među uglednije plemiće srednjovjekovne Slavonije. O njegovu podrijetlu malo se zna, no sudeći po imenu vjerojatno je bio Nijemac. O tome usp. Marija Karbić - Damir Karbić, *Kostajnica i njezini gospodari tijekom srednjeg vijeka*, u: *Hrvatska Kostajnica 1240.-2000.* (ur. Marija Krupić), Zagreb 2002., str. 50.

samo naselje ne spominje. Uzrok izričitog nespominjanja naselja mogli bismo tražiti u povijesnom kontekstu u kojemu se u to doba razvijalo kostajničko područje. Naime, upravo 1242. godine dolinom Une proći će Tatari na rušilačkom pohodu iz Ugarske prema moru, pa ako je naselje na području Kostajnice prije prodora Tatara postojalo, kako daje nasluti prije spomenuta povelja iz 1240., pitanje je što se s njime desilo za prodora Tatara. Nažalost, o sudbini kostajničkoga kraja pri provali Tatara nemamo nikakvih detaljnijih vijesti, no sasvim je izvjesno da se njihov prodor morao negativno odraziti na naseljenost Pounja.

Nakon Herenkove smrti, Kostajnicu nasljeđuju njegovi sinovi Marin, Petar i Ivan. Osim povremenih sporova s templarima (1272.)⁷, Herenkovi su sinovi mirno vladali Kostajnicom. Iz kupoprodajnog ugovora iz 1283. kojim Petar potvrđuje Ivanovu prodaju utvrđenoga grada Lipovca, saznajemo da je Petar već nosio titulu kneza⁸, a njegov sin Dionizije bio je prvi član obitelji koji se u plemićkom pridjevku koristio imenom Kostajnica⁹, pa ih možemo smatrati prvim knezovima Kostajničkim. Dakle, Kostajnica već u 13. stoljeću ima vlastito plemstvo. U to vrijeme ona je, upravo zahvaljujući ugledu i moći knezova Kostajničkih, doživljavala znatniji uspon što se moralo odražavati i u rastu samog naselja. O tome nam možda najbolje svjedoči podatak da u razdoblju između 1285. i 1294. u Kostajnicu dolaze franjevci koji ondje podižu samostan (poznato je da franjevci u tom razdoblju osnivaju samostane u naseljima s gradskim obilježjima).

Kostajnički knez Dionizije imao je dva sina: Ivana i Petra (Petö) koji vladaju Kostajnicom nakon njegove smrti. Isprva je kostajnički posjed vodio Ivan¹⁰, a nakon njegove smrti 1352. vodstvo obitelji i posjeda preuzima Petar. Osamdesetih godina 14. stoljeća, nakon Petrove smrti posjed preuzima Ivanov sin Nikola, posljednji od knezova Kostajničkih. Upravo u njegovo vrijeme Kostajnica je po svemu sudeći ponovno doživjela znatnije razvojne promjene. Čini se da je upravo u Nikolino doba utvrđen kostajnički kaštel. Naime, iako se kaštel izričito prvi put spominje tek 1420. godine¹¹, arheološki nalazi potvrđuju da je sasvim izvjesno izgrađen tijekom druge polovine 14. stoljeća.

Nakon Nikole, koji umire 1412. bez nasljednika, Kostajnica dolazi u posjed plemićke obitelji Lipovečkih, podrijetlom iz patricijske obitelji de Surdis iz Piacenze, a prvi vladar Kostajnice iz te obitelji bio je vjerojatno Ivan Mučin. Njegova nasljednica, kći Jelena, udajom za susedgradskog vlastelina Ladislava Tota prenosi vlasništvo nad

⁷ Te je godine veliki templarski meštar Vilim ponovno pokrenuo spor oko povrata Kostajnice Dubici. Usp. CD, sv. 9, dokument 150, str. 187

⁸ Usp. CD, sv. 6, dokument 379, str. 448-451. O visokom položaju Petra govori i činjenica da se oženio ženom iz roda Babonića, tada najmoćnije velikaške porodice srednjovjekovne Slavonije.

⁹ Usp. povelju iz 1312. Dionizije česticu svoga posjeda u Komogovini poklanja opatiji u Topuskom. CD, sv. 9, dokument 150, str. 187-189 te Karbić - Karbić, Kostajnica i njezini gospodari, str. 50.

¹⁰ Prvi se put Ivan spominje kao posjednik 1345. godine. Usp. CD, sv. 11, dokument 157, str. 206.

¹¹ Hrvatski državni arhiv, zbirka Documenta mediaevalia varia, dok. 261

Kostajnicom spomenutoj susedgradskoj obitelji koja vlada Kostajnicom preko kaštelana¹². Razdoblje Ladislavove uprave Kostajnicom obilježeno je brojnim i dugotrajnim sukobima sa susjedima, osobito s obiteljima Zrinskih koji od sredine 14. stoljeća posjeduju zrinsko Pounje te s obitelji Töttös od Bâtmonostora, koji su posjedovali Blinju. Ti su sukobi bili obilježeni nasiljem, pljačkama, paležom pa i ubojstvima. Sukobi sa Zrinskim trajali su nešto kraće, ali je tijekom njih 1423., nakratko bio zauzet i sam kostajnički kaštel, dok su sukobi s obitelji Töttös trajali sve do smrti Ladislava Tota 1436. ili 1437. godine.

Nešto bolja vremena za Kostajnicu nastupiti će kad nakon Totove smrti njegova supruga i vlasnica Kostajnice Jelena ponovnom udajom za Martina Frankopana prenese Kostajnicu pod upravu te obitelji. Zanimljivo je da je nakon smrti Ladislava Tota bilo pokušaja osporavanja Jeleninih prava na Kostajnicu, koju kraljica Elizabeta pokušava 1440. prodati grofovima Celjskim¹³. Iako spomenuti pokušaj nije uspio, a Kostajnica je Jeleninom udajom prešla u posjed Frankopana, isprava kojom je Elizabeta pokušala prodati Kostajnicu Celjskima višestruko je važna za povijest Kostajnice. Naime, opisujući što se sve daruje, isprava spominje "prava na kaštel Kostajnicu na rijeci Uni s gradom Kostajnicom, područje kostajničko, to jest sela, predije i posjede, sajmove, poreze, brodarine i sve ostalo, što pripada kaštelu Kostajnice a prije toga pripadalo je Ladislavu Totu"¹⁴. Dakle, u navedenoj ispravi Kostajnica, točnije njezino podgrađe nastalo uz kaštel, prvi se put izričito naziva gradskim naseljem (*castelli Koztanicza oppidis*). Iako u historiografiji postoje različita mišljenja o prijevodu latinskog pojma *oppidum*, pa ga neki prevode kao grad a drugi kao trgovište, gradske funkcije Kostajnice ne bi trebalo dovoditi u pitanje. Naime, bez obzira na to kako ćemo prevesti spomenuti pojam (grad/trgovište), kao i danas tako i u definiciji srednjovjekovnoga grada postoje gradska naselja različitog centraliteta među kojima se grad, koji se obično u ispravama označava kao *civitas* a ponekad i kao *oppidum* shvaća kao najviši stupanj razvoja naselja, dok bi trgovište koje se u ispravama najčešće naziva *oppidum*, trebalo također shvaćati kao gradsko naselje ali nižeg centraliteta.¹⁵

¹² Prvi Ladislavovi kaštelani u Kostajnici bili su Fabijan Tatarić, Nikola zvani Literat i Benedikt zvani Veliki. Oni se kao kaštelani spominju dvadesetih godina 15. stoljeća. Osim kaštelana, u tadašnjoj se Kostajnici spominju i vojvode. Taj naslov mogao bi označivati zapovjednike Ladislavovih postrojbi odnosno zamjenike kaštelana ili upravitelje njegova imanja. Kao takvi spominju se Grgur (1425.-1427.) i Mrviha (1427.). Po svemu sudeći, posadu Kostajnice u to je doba činilo 12 Ladislavovih familijara, te određeni broj običnih vojnika i slugu. Vjerojatno je tada sagrađen na kostajničkom posjedu i kaštel u Komogovini, čiji se kaštelan Andrija Marijašević spominje 1429. godine. Usp. Karbić - Karbić, Kostajnica i njezini gospodari, str. 55.

¹³ Kraljica Elizabeta preko svoje majke Barbare Celjske bila je rodbinski vezana s grofovima Celjskim. Kao mlada udovica željela je povećati moć grofova Celjskih, a posebno Ulrika Celjskog koji ju je štutio nakon smrti njezina muža, kralja Albrechta.

¹⁴ Isprava je objavljena u originalu u Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, sv. 3, Zagreb 1972., str. 373.

¹⁵ Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Koprivnica 1994., str. 23-24.

Ako tome pridodamo definiciju Michaela Mitterauera¹⁶ koji razlikuje grad od trgovišta i po tome što prvi osnivaju vladari a potonji plemstvo, Kostajnicu bismo na temelju spomenute isprave svakako trebali shvatiti kao trgovište odnosno manji utvrđeni grad nižeg stupnja centraliteta.

Dakle, iz te isprave mnogo saznajemo o Kostajnici i njezinim tadašnjim funkcijama. Kostajnički posjed sa sjedištem u kaštelu Kostajnica ima svoje gradsko naselje koje se razvilo kao podgrađe kaštela, svoja sela, alodije i predije, tu se održavaju sajmovi i naplaćuje brodarina. Iz spomenutog opisa sasvim je izvjesno da je Kostajnica već u 15. stoljeća imala važne centralne funkcije ne samo kao sjedište posjeda već i kao trgovište šireg prostora Banovine i donjeg Pounja.

Martin Frankopan nastavit će vladati Kostajnicom i nakon Jelenine smrti pa kralj Ladislav ispravom iz 1455. potvrđuje njegova prava na Kostajnicu. Nakon burnog 15. stoljeća, mirna vladavina Martina Frankopana za Kostajnicu je bila znatno povoljnija, o čemu govori činjenica da se upravo od sredine 15. stoljeća Kostajnica s utvrdom u ispravama više ne naziva kaštel (*castellum*) već kastrum (*castrum*) što svjedoči o porastu snage i važnosti samog naselja te osobito njegove utvrde. Naime, upravo u to doba provedene su i neke znatnije prigradnje na samom kaštelu. Te gradnje rezultat su gospodarskog jačanja Kostajnice ali i sve prisutnije ratne opasnosti od prodora Osmanlija koji već 1463. osvajaju Bosansko Kraljevstvo.

Kostajnica i njezin posjed ostao je u posjedu Martina Frankopana sve do 1471. godine kad ju on, uz uvjet doživotnog zadržavanja vrhovne vlasti, predaje Ivanu Benvenjudu, gospodaru Okić grada¹⁷. Smrću Martina Frankopana 1479. godine oslabit će i Benvenjudina moć, pa se Kostajnica ponovno razvija u vrlo nestabilnim političkim i imovinsko-pravnim uvjetima, obilježenim stalnim napetostima i čestim promjenama vlasnika. Tako je u razdoblju između 1482. i 1485. kralj Matijaš Korvin oduzeo Kostajnicu Benvenjudi te ju darovao despotu Vuku. Nakon što je 1490. Benvenjuda uspio ponovno preuzeti vlast u Kostajnici, već 1492. prodaje ju banu Ladislavu Egervardskom, koji je 1494. i službeno uveden u njezin posjed. Ta isprava kojom je 22. kolovoza 1492. Benvejuda prodao Kostajnicu, za njezinu povijest od velike važnosti¹⁸. Naime, iz spomenute isprave prvi put saznajemo imena sela i zemljišta koja su tada pripadala Kostajnici. To su Bobrino (Dobrljin), Planycza, Gergin, drugi Gergin, Gorycza, Monychy, Erth, Rakythowecz, Nowaky, Berbrokowa sela, Bwkwowje (Bukovje), Lazy, drugi Lazy, Zamlachye (Zamlačje), Podpranye (Povranje), Lyzkowecz (Liskovec), Brezye (Brezje), Podwersye (Podvršje), Dolacz (Dolac), Werhowcze (Vrhov-

¹⁶ Michael Mitterauer, Typen und räumliche Verteilung der mittelalterlichen Städte und Märkte in den österreichischen Ländern, Innsbruck 1977., str. 280-282. Poglavlje u knjizi: Michael Mitterauer, *Stadt und Markt*, Stuttgart 1980.

¹⁷ Dokument je objavljen u članku Matija Mesić, Građa mojih rasprava u "Radu", *Starine JAZU*, knj. V, Zagreb 1873., str. 119.

¹⁸ Dokument je objavljen u: isto, str. 127

ci), Horesye (Horešje), Lypye (Lipje), Bonwacz (Bobovac), Poddbal (Podbalj), Thawya, Bezmye (Bezdje), Cernycha zela (Crnča sela), Sthermina (Strmina), Scleschewye (Sklešćevje) i Therche¹⁹. Iako je većinu navedenih toponima danas vrlo teško ubicirati, razvidno je da je kostajnički posjed imao znatnu površinu, obuhvaćajući čak 30 sela te da se prostirao na šire području s obje strane rijeke Une.

Već početkom 16. stoljeća, vjerojatno oko 1513., Kostajnica dolazi u posjed Vranskog priorata kad na njegovo čelo dolazi Petar Berislavić koji je, pobijedivši Osmanlije kod Dubice, za nagradu postao vranskim priorom i dubičkim županom²⁰. Kostajnica je ostala u posjedu Vranskog priorata do 1528. godine kad ju je upravitelj priorata Ivan Taši založio Nikoli Zrinskom²¹. Konačno, 1541. posjed Kostajnice Zrinskim je kao trajno vlasništvo potvrdio i kralj Ferdinand I., te je ona od tada, sve do pada pod osmansku vlast, ostala u posjedu te slavne obitelji po kojoj je i kostajnička utvrda u narodu dobila ime Zrinski grad. Nakon što je došla u posjed Zrinskih, Kostajnica zajedno s ostalim zrinskim gradovima u Pounju čini dobro organiziranu funkcionalnu cjelinu. Osim Zrina kao sjedišta posjeda koje je također imalo obilježje vlastelinskoga trgovišta, osobitu su ulogu imali kašteli Gvozdansko kao središte rudarske aktivnosti Zrinskih (tu su se nalazili rudnici bakra, olova i željeza te kovnica novca), Pedalj te Kostajnica koja je jedina u ispravama i imala status trgovišta te je s obzirom na svoj položaj u dolini Une vjerojatno bila najvažnije trgovište tadašnjega zrinskog posjeda u Pounju. Upravo će ti posjedi Zrinskih zajedno s Kostajnicom imati i ključnu ulogu u obrani hrvatske opstojnosti, djelujući kao štit Hrvatskoga Kraljevstva.

Razvoj centralnih funkcija

Iako su vijesti o kostajničkom srednjovjekovlju razmjerno rijetke, na temelju opisanih isprava možemo vidjeti da je tijekom srednjega vijeka Kostajnica nesumnjivo doživjela važnije razvojne promjene. Od njezinih prvih spomena u 13. stoljeću kad se uglavnom spominje kao "*terra*", dakle primarno kao posjed, a zatim i kao kaštel (*castellum*), u 15. stoljeću redovito se naziva kastrum (*castrum*), a u ispravi iz 1492. prvi se put pojavila i kao *oppidum*. Te nam promjene u tituliranju statusa tog naselja svjedoče o jačem razvoju što ga je Kostajnica doživjela tijekom srednjega vijeka izdigavši se od sjedišta feudalnog posjeda u manje utvrđeno gradsko naselje – trgovište.

Ekonomska i politička afirmacija srednjovjekovne Slavonije u čijem se sastavu razvijala i Kostajnica, određena je razvojem tradicionalne agrarne polikulture ekonomije. Upravo na ocjeditim pojasevima tercijarnih prigorja uz gorske nizove te na ostalim niskim tercijarnim pobrđima, tradicionalna polikulturalna ekonomija mo-

¹⁹ Čitanja originalnih imena naselja navedeni u zagradi preuzeti od Paškal Cvekan, *Kostajnica i franjevci*, Kostajnica 1982., str. 22.

²⁰ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. 4, str. 302.

²¹ Usp. Karbić - Karbić, *Kostajnica i njezini gospodari*, str. 58.

gla je biti dobro kompletirana s razvojem ekstenzivnog stočarstva. Tako su na raskršću novih karavanskih prometnih veza, koje izbjegavaju vlažne i poplavne zone, formirana nova srednjovjekovna urbana žarišta kao što su Zagreb, Varaždin, Križevci i Virovitica, koja tijekom 12. stoljeća preuzimaju funkciju središnjih naselja nove feudalne organizacije, određene osnivanjem kraljevskih županija s utvrđenim sjedištima. Istodobno, u peripanonskom prostoru formiraju se još četiri županije: Dubička, Sanska, Vrbaška i Glaška, čija je prostorna organizacija bila znatno slabija a središta znatno manja.²² Naime, osim većih gradskih središta u istom razdoblju, u kontaktnim zonama pobrđa i dolinskih ravni nastaje čitav niz naselja nižeg centraliteta koja se razvijaju kao trgovišta i sjedišta feudalnih posjeda. To se osobito odnosi na prostor Banije i Pounja gdje slabija naseljenost disperznoga karaktera nije omogućivala stvaranje većih centralnih naselja što je rezultiralo formiranjem većeg broja manjih naselja nižeg centraliteta. Dio njih smještenih na povoljnijem prometnom položaju s jačim agrarnim potencijalima ubrzo se izdiže u naselja s gradskim obilježjima, dok se ona na manje važnim prometnim pravcima nastavljaju razvijati kao sjedišta posjeda, obavljajući funkciju subregionalnih središta. Taj odnos regionalnog i subregionalnoga srednjovjekovnog središta u prostoru Pounja najbolje oslikava razvojni odnos Dubice i Kostajnice. Srednjovjekovna Dubica koja se razvila na trasi staroga magistralnog antičkog puta koji je najkraćim putem povezivao Panoniju i Dalmaciju, a čija je trasa zadržala važnost i u srednjovjekovlju, zahvaljujući svom iznimnom prometnom položaju već u 13. stoljeću dobiva status kraljevskoga grada i sjedišta Dubičke župe, preuzevši ulogu regionalnog središta hrvatskog Pounja. Istodobno, obližnja Kostajnica koja se također razvija na mjestu povoljnog prelaska preko Une, no ipak izvan glavnih prometnih tokova i znatno ograničenijih agrarnih kapaciteta, nije se razvila u gradsko središte višeg centraliteta. Naime, činjenica da u hijerarhijskoj organizaciji naselja tijekom srednjeg vijeka Kostajnica nije postala županijsko središte, upućuje na zaključak da u tom razdoblju još uvijek nije imala važnije centralne funkcije na regionalnoj razini. Tu su ulogu dobile Dubica u Pounju odnosno Gore u Baniji, dok Kostajnica nije formalizirala svoju ulogu u prostornoj organizaciji srednjovjekovnog Pounja koju je nesumnjivo imala zbog svog položaja i trgovačkih te obrambenih funkcija. Tako je Kostajnica u počecima upravno-teritorijalne organizacije Slavonije pripadala župi Gora,²³ a nešto kasnije Dubičkoj županiji sa sjedištem u Dubici. Valja napomenuti da izdizanje Gore i Dubice u status sjedišta županije vjerojatno nije samo rezultat njihove veće razvijenosti u usporedbi s Kostajnicom već i snažnoga političkog utjecaja koji su imali templari, a zatim Ivanovci u čijim su se rukama nala-

²² Usp. Veljko Rogić, *Regionalna geografija Jugoslavije: prirodna osnova i historijska geografija*, Zagreb 1990., str. 85.

²³ Tijekom 14. stoljeća županija Gora ulazi u sastav Zagrebačke županije. Usp. Borislav Grgin, *Županije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku*, poglavlje u knjizi: *Hrvatske županije*, Zagreb 1996., str. 30.

zile Gora i Dubica. To potvrđuje činjenica da status sjedišta županije nije u srednjem vijeku dobila niti Petrinja koja je imala status slobodnog kraljevskoga grada²⁴ već je kao i Kostajnica pripadala pod jurisdikciju Goričke župe.

Kao i sva tadašnja srednjovjekovna naselja, Kostajnica je razvoj istodobno temeljila na svojim gospodarskim, obrambenim i administrativno-crkvenim funkcijama. Među gospodarskim je funkcijama jedna od najvažnijih svakako bila trgovina. Naime, već iz spomenute povelje napisane 1440. godine, saznajemo da je Kostajnica naselje u kojemu se održavaju sajmovi, da se tu prikupljaju porezi i brodarine. Postojanje sajma u srednjem je vijeku jedan od važnih indikatora centraliteta naselja te je poznato da su upravo oni osobito poticajno djelovali na urbanizacijske procese.²⁵ Kostajnica je nesumnjivo imala obilježja važnoga trgovišta za šire područje Pounja i te su trgovačke funkcije sasvim sigurno bile jedan od ključnih pokretača i njezinih drugih gradskih funkcija. Trgovačkim funkcijama Kostajnice osobito je pogodio njezin prometni položaj. Naime, iako se nije nalazila na glavnom prometnom pravcu, Kostajnica smještena u dolini Uni, na mjestu povoljnog prijelaza preko rijeke, morala je imati važnu funkciju posrednika i u trgovačkoj razmjeni duž doline Une (duž prometnog pravca Kostajnica-Dubica) i u razmjeni za područja sjeverno i južno od Une. Treba naglasiti da trgovačke funkcije, ako nije bilo uvjeta za razvoj okolnoga naseljenog i gospodarski produktivnog područja, nisu mogle potaći razvoj gradskih funkcija naselja. To u slučaju Kostajnice nije bio problem jer se ona od samih početaka razvija kao sjedište feudalnog posjeda s prostranim zemljištem koje je omogućivalo komplementarno ratarsko i stočarsko gospodarenje. Kostajnički je posjed krajem 15. stoljeća bio razmjerno prostoran i obuhvaćao je čak 30 sela, protežući se s obje strane rijeke Une. Dakle, njegova gospodarska osnova omogućivala je Kostajnici tijekom srednjega vijeka solidnu razvojnu osnovu.

Uspon kostajničkog posjeda tijekom druge polovice 14. stoljeća potvrđen je utvrđivanjem kaštela koji je Kostajnici osiguravao i obrambene funkcije. Naime, gradnja fortifikacijskih objekata između 13. i 15. stoljeća bila je, s obzirom na stupanj gospodarskog razvoja i graditeljske tehnike, po pravilu vrlo težak, skup i dugotrajan poduhvat. Jedino krajevi koji su dosegli određeni stupanj stabilizacije naseljenosti, omogućen razvojem tradicionalne agrarne ekonomije, mogli su angažirati potrebnu radnu snagu, dovoz građevnog materijala i samu gradnju. Obrambene funkcije kastruma koji je stanovnicima nudio kakvu-takvu sigurnost potaknule su dodatnu kolonizaciju kmetova i slobodnjaka koji će stvarati suburbium. To potvrđuje činjenica da se ubrzo nakon utvrđivanja kaštela, Kostajnica naziva kastrum, a njezino podgrađe

²⁴ Prvi pisani tragovi o postojanju Petrinje dopiru iz davne 1201. godine premda se većina dostupnih podataka odnosi na rječicu Petrinjčicu, a ne na mjesto Petrinju. Posebnom poveljom dodijelio je Bela IV. godine 1240. "sloboštinu" Petrinji - što je značilo novu fazu u pravnom životu postojećih naselja.

²⁵ Budak, *Gradovi Varaždinske županije*, str. 16.

opidum, dakle naseljem s utvrdom i dobro razvijenim podgrađem. Gradska su naselja tijekom srednjega vijeka po pravilu nastajala u zaštiti neke vlastelinske ili kraljevske utvrde.

Među važnijim mjerilima centraliteta srednjovjekovnih naselja svakako su i upravne funkcije. Kao što smo već naglasili, Kostajnica nije bila sjedište županije, ali je bila sjedište razmjerno prostranog posjeda, što znači da je posredovanjem toga zemljišnog posjeda direktno utjecala na širu okolicu. Druga upravna funkcija važna za srednjovjekovnu Kostajnicu jest ona crkvena. Naime, Kostajnica se 1334. godine spominje kao sjedište župe sv. Mihovila koja se nalazila u sastavu arhidakonata Gore.²⁶ Iako postoje neslaganja pojedinih istraživača u vezi s ubikacijom crkve, s obzirom na način na koji je navedena u popisu župa 1334. godine (*ecclesia sancti Michaelis de Koztannicha*) nesumnjivo je da se nalazila na području Kostajnice. Drugi indikator važnijih upravnih funkcija Kostajnice u srednjemu vijeku jest dolazak franjevac koji su tijekom čitave kostajničke povijesti imali značajnu ulogu u njezinu razvoju. Podatak o dolasku franjevac koji tu krajem 13. stoljeća podižu svoj samostan ima osobitu važnost jer upućuje na potencijalna obilježja kostajničkog naselja. Naime, poznato je da su franjevci tijekom druge polovice 13. stoljeća podizali samostane gotovo isključivo u gradskim naseljima, što bi značilo da je Kostajnica već krajem 13. stoljeća morala imati neka obilježja grada.

Na temelju svega iznesenog možemo zaključiti da je Kostajnica krajem srednjega vijeka imala razvijene obrambene, gospodarske i upravne funkcije te da je kao takva imala uvjete za razvoj gradskih funkcija. Naime, iako Kostajnica nije formalno imala status grada, je nesumnjivo imala neke osobine gradskog naselja. S obzirom na stupanj centraliteta imala je karakter trgovišta (*oppiduma*) čiji se utjecaj prostirao na širem prostoru sjeverno i južno od rijeke Une te je uz Dubicu u razdoblju srednjeg vijeka bila glavno središte donjeg Pounja.

Topografija srednjovjekovne Kostajnice

Zbog nedostatka sustavnijih arheoloških istraživanja, o srednjovjekovnoj Kostajnici još uvijek znamo razmjerno malo. Pri rekonstrukciji topografije srednjovjekovne Kostajnice glavnu ulogu imaju tri lokacije koje su nedvojbeno potvrđene arheološkim nalazima, to su kaštel na unskom otoku, lokacija franjevačkog samostana na današnjemu groblju sv. Ane te lokacija župne crkve sv. Mihovila kao i djelomično potvrđene trase srednjovjekovnih putova na širem kostajničkom području.

Dominantnu točku srednjovjekovne Kostajnice svakako čini njezin feudalni kaštel oko kojega se razvilo i čitavo naselje. Iako postoje mnoge dvojbe o tome kad je

²⁶ Josip Buturac, Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine JAZU*, knj. 59, Zagreb 1984., str. 45.

kaštel nastao kao i o tome je li nastanak kaštela potakao razvoj naselja ili je pak naseljenost posjeda omogućila nastanak kaštela, nesumnjivo jest da je imao ključnu ulogu u razvoju kostajničkog naselja kao i u razvoju njegovih centralnih funkcija te da su od samih početaka naselje i utvrda bili u najužoj funkcionalnoj vezi. Većina istraživača²⁷ slaže se da je kaštel već postojao tijekom druge polovice 14. stoljeća, no je li moguće da je nastao i prije, tijekom 13. stoljeća kad nakon provale Tatara dolazi do pravog vala izgradnje utvrda, mogućnost je koju ne možemo tvrditi ali niti posve odbaciti.²⁸ Kaštel je lociran na strateški pomno izabranu mjestu, između brda Djed na sjeveru i Balja na jugu, na mjestu gdje rijeka Una s Unčicom formira otok, a riječna dolina je dovoljno sužena da osigurava njezin lagan prijelaz, čineći prirodna vrata Pounja. Tako prirodno zaštićeno mjesto u nesigurnim je vremenima srednjega vijeka bilo gotovo predodređeno za izgradnju feudalne utvrde. Prvotni tlocrt kao i prostorna organizacija mnogo govore o karakteru i funkciji kostajničkoga kaštela. U prvoj fazi razvoja on ima oblik trapeza koji čuvaju tri četverokutne kule ugrađene u njegove zidine. U obrambenom zidu nađene su prostrane niše namijenjene samostrelima, ali i vatrenom oružju.²⁹ Utvrda je imala dva ulaza, jedan na istočnom zidu (uz četverokutnu kulu) i drugi na sjevernom zidu kroza samu kulu kroz koju je prolazio pješački i kolni ulaz.³⁰ Ta su vrata drvenim mostom povezivala utvrdu s lijevom obalom na kojoj se razvija kostajničko podgrađe. Možemo pretpostaviti da je odmah izgrađen i most prema desnoj obali Une, odakle se nastavljao put prema Bosni i Dalmaciji. Takav prolazni tip utvrde govori mnogo o njezinoj funkciji, ona nije bila samo spojnica lijeve i desne obale Une već i važna strateško-trgovačka poveznica njezina šireg zaleđa. Nadalje, s obzirom na opremu i tlocrt objekata vezanih za utvrdu (osobito južne kule i smještaja bunara neposredno uz tu kulu) vidi se da je utvrda imala i stambeni karakter (tu su vjerojatno prebivali knezovi kostajnički), obavljajući ujedno funkciju središta posjeda, dok brojne puškarnice kao i kasnije dogradnje govore o njezinoj prilagodbi novonastalim ratnim situacijama. Dakle, utvrda je kao i većina kasnofeudalnih kaštela objedinjavala upravnu, stambenu i vojnu funkciju.

U neposrednoj blizini kaštela razvilo se kostajničko podgrađe ili *suburbium* u kojemu se osim kmetova naseljavaju i slobodnjaci – trgovci i obrtnici. Podgrađe nastalo

²⁷ Usp. Drago Miletić, Istraživanja Starog grada u Hrvatskoj Kostajnici, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 4/5, Zagreb 1978./1979., str. 270; Zorislav Horvat, Ostaci srednjovjekovnoga franjevačkog samostana u Hrvatskoj Kostajnici, u: *Hrvatska Kostajnica 1240.-2000*, str. 148 i Milan Kruhek, *Kostajnica i kostajničko Pounje*. *Hrvatska Kostajnica i Zrin*, Zagreb 1992., str. 26.

²⁸ Tijekom dugogodišnjih arheoloških istraživanja do sada nije utvrđen sloj koji bi se pouzdano mogao pripisati razdoblju 13. stoljeća. Usp. Miletić, Istraživanja Starog grada, str. 310.

²⁹ Na ist. mj.

³⁰ Takav ulaz postojao je još samo u obližnjem Zrinu te u Velikoj kod Slavonske Požege. Opširnije o tome usp. članke: Zorislav Horvat, Utvrde grada Zrina, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god. XXIII, br. 3-4, Zagreb 1974., str. 55-62 i Zorislav Horvat, Tvrđi grad Velika, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god. XXIII, br. 3-4, str. 35-39.

na obali Une, na lokaciji između današnjeg mosta i groblja sv. Ane, činit će jezgru srednjovjekovne Kostajnice. Iako se naizgled čini neobičnim što se podgrađe nije razvilo direktno nasuprot otoku s utvrdom, kada pobliže proučimo topografiju terena, izabrana lokacija s jezgrom oko groblja čini se vrlo razboritom. Naime, kostajničko se podgrađe razvilo još uvijek dovoljno blizu kostajničke utvrde da ga je mogla zaštititi, a prometni pravac koji se, dolazeći iz smjera Dubice upravo kod podgrađa odvajao u dva kraka – jedan koji je nastavljao prema utvrdi i desnoj obali Une i drugi koje se penjao prema sjeverozapadu vodeći u Gore i Petrinju, omogućivalo je naselju optimalne uvjete razvoja. Istodobno, povoljni topografski odnosi na rubnom, dijelu Rosuljskog polja koji čine povišeni dio unske terase, osiguravali su kostajničkom podgrađu dovoljno prostora za širenje, povoljnu prometnu dostupnost, kakvu-takvu sigurnost od poplave kao i dobru vidljivost okolice osobito u smjeru kaštela i prijelaza preko Une. Temeljem arheoloških nalaza³¹ kao i nekih kartografskih prikaza grada iz 17. stoljeća³² s velikom sigurnošću možemo pretpostaviti da je suburbium već u srednjem vijeku bio utvrđen, najvjerojatnije zemljanim utvrdama ili još vjerojatnije drvenim palisadama koje su okruživale čitavo podgrađe ili barem veći dio. U razvoju podgrađa ključnu je ulogu imao franjevački samostan koji je svojim funkcijama presudno utjecao i na razvoj suburbija i na njegovu fizionomiju.

Franjevci u Kostajnicu dolaze krajem 13. stoljeća. Taj podatak saznajemo iz tzv. Pizanova kodeksa nastalog 1385., a tiskanog 1590. godine. Spomenuti kodeks donosi popis franjevačkih samostana Zagrebačke kustodije, navodeći da je 1385. godine na tom području bilo šest samostana. Nabraja ih ovim redoslijedom: Zagreb, Virovitica, Našice, Požega, Kostajnica i Gorbonok (Klošar Podravski).³³ Iako uz spomenute samostane nažalost ne navodi godinu osnutka, znamo da su samostani u takvim kodeksima redovito ispisivani kronološkim slijedom. To potvrđuju i saznanja o ovdje spomenutim samostanima. Tako je poznato da je najstariji samostan onaj zagrebački (pojavljuje se oko 1233.)³⁴, zatim na popisu slijedi virovitički koji se spominje od 1280., kao treći spominje se našički koji nastaje prije 1285.; četvrti na popisu nalazimo požeški

³¹ Pri arheološkom istraživanju srednjovjekovnog samostana na groblju sv. Ane uz rub samostana nađeni su tragovi graba koje su vezane za neku vrstu utvrde, vjerojatno drvenih palisada.

³² Usp. Grafiku Georga Höfnagela iz 1617. godine (Castanowiz: Croatia Propugnaculum/Georg Höfnagel.- Köln, George Braun, Frans Hogenberg, 1617.- Bakrorez kolorirani; 44,5x32,5 cm. Grafička zbirka Hrvatskoga državnog arhiva, inv. br. 2540) te crtež fra Ivana Petačića iz 1653. (Kozthanicza sub fine saeculi XVII/edit fra Joannes Petacich.- [S.l]: 1653. - 1 crtež; 36x24 cm. Kartografska zbirka Hrvatskoga državnog arhiva, sign. E.V.3.)

³³ Locum Zagrabiae, Locum Viroviticae, Locum Nesicae, Locum de Posega, Locum Costannicae, Locum Gurbonich. Usp. Fr. Bartolomeus de Pisis, *De confirmitate vitae beati Francisci ad vitam Domini Jesu Christi redemptoris nostri Liber aureus Bononiae, apud Alexandrum Benatium, 1590.*, str. 163.

³⁴ Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb 1993., str. 308. U literaturi se ponekad navode i drugačije datacije franjevačkog samostana u Zagrebu, no većina autora slaže se da je samostan nastao prije provale Tatara u Hrvatsku.

nastao oko 1285., a šesti samostan u Gorbonoku za koji je poznato da nastaje 1294. godine. Slijedeći isto kronološko pravilo, samostan u Kostajnici koji se u tom popisu spominje između samostana u Požegi i Gorbonoku morao je dakle nastati između 1285. i 1294. godine³⁵. Istodobno neki istraživači sugeriraju mogućnost da samostan jest bio formalno osnovan krajem 13. stoljeća, ali da je izgrađen ipak nešto kasnije, tijekom 14. stoljeća.³⁶ Na to bi upućivala stilaska obilježja gotike nađena na ostacima samostana kao i arheološki nalazi ulomaka kamene građe koji su nađeni pri obnovi kapele sv. Ane među kojima i kameni ulomci koji nesumnjivo potječu iz starog samostana.³⁷ Čak i ako se ospori ovo pretpostavljeno kronološko pravilo koje bi potvrđivalo postojanje samostana već krajem 13. stoljeća, Vatikanski kodeks iz 1344. koji izriekom spominje samostan u Kostajnici nedvojbeno potvrđuje da je samostan svakako postojao prije polovice 14. stoljeća.³⁸ Na temelju svega iznesenog sa sigurnošću možemo zaključiti da prisutnost franjevačkog reda u Kostajnici kao i osnutak samostana možemo datirati u razdoblje kraja 13. stoljeća, a izgradnju samostana najkasnije u 1343. godinu, s vjerojatnošću da je samostan mogao nastati i nešto prije.

Iako postoje navedene dvojbe oko datacije prvoga franjevačkog samostana, oko njegove ubikacije nema nikakve dvojbe. Bio je izgrađen na mjestu današnjega groblja sv. Ane tik uz istoimenu kapelu. Naime, najnovija arheološka istraživanja pokazala su da je samostanski kompleks s crkvom sv. Franje Asiškog bio orijentiran u smjeru istok–zapad, tj. da je crkva bila svetištem okrenuta na istok. Samostan je imao uobičajenu strukturu i tlocrt koji karakterizira klaustar okružen samostanskim zgradama i crkvom na sjevernoj strani kompleksa. Jugozapadni ugao samostana nalazi se pod temeljima kasnije izgrađene kapele sv. Ane, pa im se tlocrti djelomično preklapaju. Sudeći po pronađenim dijelovima arhitektonske plastike, bila je to gotička građevina sa stilskim oznakama 14. stoljeća čiji se četverokutni tlocrt i odmjereni gabarit uklapa u slične sačuvane samostane toga doba.³⁹ Uz istočno i južno samostansko krilo pronađeni su ostaci graba koje su po svemu sudeći vezane uz palisadu koja je okruživala čitavo naselje (to potvrđuje i crtež grada fra Ivana Petačića iz 1653. godine).

Smještaj samostana u neposrednoj blizini obale Une, na putu koji je dolinom Une povezivao Dubicu s Kostajnicom nastavljajući prema Zrinu i gornjem Pounju, uklapa se u temeljno franjevačko načelo da njihovi samostani moraju stajati na putu

³⁵ Cvekan, *Kostajnica i Franjevci*, str. 57.

³⁶ Zorislav Horvat, *Ostaci srednjovjekovnoga franjevačkog samostana u Hrvatskoj Kostajnici*, u: *Hrvatska Kostajnica 1240.-2000.*, str. 151.

³⁷ Početkom srpske okupacije 1991. godine minirana je kapela sv. Ane. Analizom njezinih ostataka u jezgri srušenog zida kapele pronađen je kameni materijal koji nedvojbeno potječe sa samostana, a koji je početkom 18. stoljeća korišten za gradnju te kapele.

³⁸ Franjo Emanuel Hoško, *Presudna razdoblja u višestoljetnoj povijesti kostajničkih franjevaca*, u: *Hrvatska Kostajnica 1240.-2000.*, str. 155.

³⁹ Horvat, *Ostaci srednjovjekovnoga*, str. 153.

(*in via*), dakle na prometnomu mjestu⁴⁰. Ta nam činjenica govori još jedan podatak o uvjetima razvoja srednjovjekovne Kostajnice. Naime, položaj samostana na toj lokaciji nije uvjetovan samo potrebom da bude u blizini kaštela (plemići žele biti pokopani u samostanu), već i prometnim pravcem puta koji je dolinom Une dolazio iz smjera Dubice te se od samostana jedan krak puta nastavljao uz obalu Une prema kaštelu, a drugi kretao prema sjeverozapadu preko Kubarnova brda i Tirola prema Gorama. Dakle, lokacija samostana označivala je ulaz u grad i raskršće putova. Time, lokacija kostajničkoga franjevačkog samostana potvrđuje još jednu uobičajenu praksu franjevac toga doba - samostani se po pravilu grade na ulasku u grad uz koji se redovito grade i gradska vrata, što je analogno već spomenutu franjevačkom načelu *in via*.⁴¹ To dakako vrijedi samo za prvi val urbanizacije, jer će samostani zbog razvoja i izgradnje naselja oko njega, već u 15. stoljeću najčešće biti u središtu naselja (zbog manjeg opsega kostajničkoga srednjovjekovnog naselja to se ovdje ipak neće desiti).

Treće pravilo lokacije samostana jest da se grade u predgrađu tj. na početku naselja (to je zona najpovoljnije cijene zemljišta). Takva su predgrađa u srednjem vijeku po pravilu neoblikovana i urbanistički neodređena zona spontane izgradnje. Ulazeći u jedno takvo amorfnu tkivo predgrađa, tako snažan i redovito pravilan geometrijski volumen kao što je samostan, postat će i bez posebne namjere glavni čimbenik daljnje prostorne organizacije i izgradnje prostora predgrađa. Prema njemu će se ravnati mreža ulica, a često i veličina insula.

Franjevački je samostan imao ključnu ulogu u razvoju centralnih funkcija kostajničkog podgrađa, pa samim time i u njegovoj urbanizaciji. Iako nam danas nažalost nisu poznate pojedinosti iz života prvoga kostajničkog samostana, na temelju analogije s drugim srednjovjekovnim franjevačkim samostanima u Hrvatskoj možemo donekle razumjeti moguće utjecaje na razvoj tadašnje Kostajnice. Naime, poznato je da su franjevci uvijek snažno utjecali na društveni život svakog naselja u kojemu su imali samostan. Taj se društveni utjecaj poglavito mogao ostvarivati kroz bratovštine čiji su članovi mogli biti svi stanovnici bez obzira na spol, bračno stanje i društveni položaj, dakako uz obvezu prihvaćanja evanđelja i uzornoga kršćanskog života. Te su bratovštine u svim naseljima redovito okupljale razmjerno velik broj stanovnika, uglavnom nižih slojeva građana te će ubrzo postati snažno sredstvo utjecaja na formiranje javnog mnijenja, a nakon što prerastu u strukovna udruženja, postaju zastupnici koji se bore za prava sirotinjskih i građanskih slojeva pred plemićima i upravom naselja. Drugi oblik društvenog utjecaja koji su franjevci mogli imati u srednjovjekovnoj Kostajnici jest valetudinarij, ljekarna i hospicij, pomoću kojih su mogli uvelike pridonositi zdravstvenoj i sanitarnoj zaštiti kostajničkoga kraja. Na kraju, franjevački su

⁴⁰ Anđelko Badurina, Uloga franjevačkih samostana u urbanizaciji dubrovačkog područja, u: *Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti*, knj. 6, Zagreb 1990., str. 31.

⁴¹ Za to imamo velik broj primjera u čitavoj Europi kao i u našoj zemlji. Samostani u Krku, Rabu, Šibeniku, Dubrovniku, Koprivnici izgrađeni su tik do gradskih vrata.

samostani redovito imali i znatan gospodarski utjecaj preko svojih samostanskih radionica (manufakture voska, tkanja, kože), sve do načina i tehnologije obrade zemlje. Takvo uzorno vođeno gospodarstvo svakako nije moglo ostati bez odjeka u ostatku naselja.⁴²

Osim podgrađa, koje je nesumnjivo središte Kostajnice u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka, na području današnjega grada postojao je još jedan srednjovjekovni lokalitet koji je zasigurno imao važnu ulogu u tadašnjemu životu grada, no o njemu raspoložemo s najmanje podataka. Bila je to crkva sv. Mihovila. Kao što je već spomenuto, ta se crkva prvi put spominje 1334. godine u popisu župa goričkog arhiđakona Ivana, najstarijem popisu župa Zagrebačke biskupije. Godine 1334. spominje se kao župna crkva Goričkog arhiđakonata.⁴³ Ta je crkva imala funkciju sjedišta župe sve do oslobođenja Kostajnice od Osmanlija.⁴⁴ Što se tiče ubikacije te crkve, kartografski izvori ranoga novog vijeka, od sredine 17. stoljeća nadalje, nedvosmisleno prikazuju crkvu sv. Mihovila na povišenoj poziciji, na lokaciji Čajira odnosno Tirola.⁴⁵ Kako postoje podaci da je uz crkvu postojalo i groblje u koje se ukapalo i nakon oslobođenja od Osmanlija, dakle početkom 18. stoljeća, s velikom sigurnošću možemo pretpostaviti da je crkva sv. Mihovila, koja je nedvosmisleno ucrtana u sve karte druge polovice 18. stoljeća na lokaciji Čajire, ujedno i srednjovjekovna crkva Sv. Mihovila. Ta se lokacija uklapa i u trasu srednjovjekovne ceste s antičkim kontinuitetom koja je prolazeći uz Kubarnovo brdo i lokalitet crkve sv. Gospe (antički miljokaz!) te podno

⁴² Badurina, Uloga franjevačkih, str. 41.

⁴³ Buturac, Popis župa, str. 45.

⁴⁴ U tom smislu u literaturi stanovitu zabunu može stvoriti podatak da se u popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1501. godine u Kostajnici spominje i ime Nikola, što neki istraživači tumače da je već tada postajala i kapela sv. Nikole. Detaljnom analizom popisa iz 1501. razvidno je da se ime Nikola ovdje spominje kao osobno a ne svetačko ime (nedostaje pridjev sancti). Jednaka se situacija ponavlja kod svih drugih župa popisanih 1501. godine, gdje je prvo spomenuto ime bez svetačke oznake osobno ime, tj. ime župnika, a drugo je ime župe. Tako se i za Kostajnicu u popisu iz 1501. navodi da tamo djeluje župnik Nikola u župi sv. Mihovila u Kostajnici (*Nicolaus, Sancti Michaelis de Kozthannycza*). Također zabunu u nekih istraživača izaziva još jedno spominjanje Kostajnice u popisu župa 1334. godine. Radi se o župi sv. Martina u Kostajnici (*sancti Martini de Koztannicha Elie*). Na prvi pogled moglo bi se zaključiti da je u Kostajnici 1334. postojala još jedna župna crkva, ona Sv. Martina, no to ipak nije tako. To potvrđuje i struktura popisa iz 1334. godine odnosno slijed nabiranja župa u okviru arhiđakonata a koji je uvijek u skladu s geografskim slijedom župa. Tako popis nabraja redoslijedom župu Sv. Križ u Sisku, Martinsku Ves, Blinju, Gradusu, Bobovac, Stazu, Kostajnicu, Komogovinu, Zrin, Divušu, Unčane, Gore, Žirovac, zatim slijede župe oko Bužima i tek onda se spominje sporna župa sv. Martina. Dakle, u skladu s geografskim slijedom, i ta je župa morala biti negdje u blizini Bužima. Ovu nepoznanicu rješava Cvekan, (*Kostajnica i franjevci*, str. 37) koji tu župu ubicira između planine Radač i potoka Bužimice, na području današnje Varoške Rijeke.

⁴⁵ Nije nam poznato kako se taj lokalitet nazivao u srednjem vijeku. Naziv Čajire stariji je naziv lokaliteta koji dolazi od tur. Čajyr što znači livada te nesumnjivo potječe iz osmanskog razdoblja. Naziv Tirol modernog je podrijetla i nastaje krajem 19. stoljeća kad se na taj lokalitet naseljavaju Austrijanci koji su u Kostajnicu došli graditi željeznicu.

Čajira, izlazila na cestu kod današnje željezničke stranice te nastavljala prijevojem između Zrinske gore i Djeda prema Gorama i Petrinji.

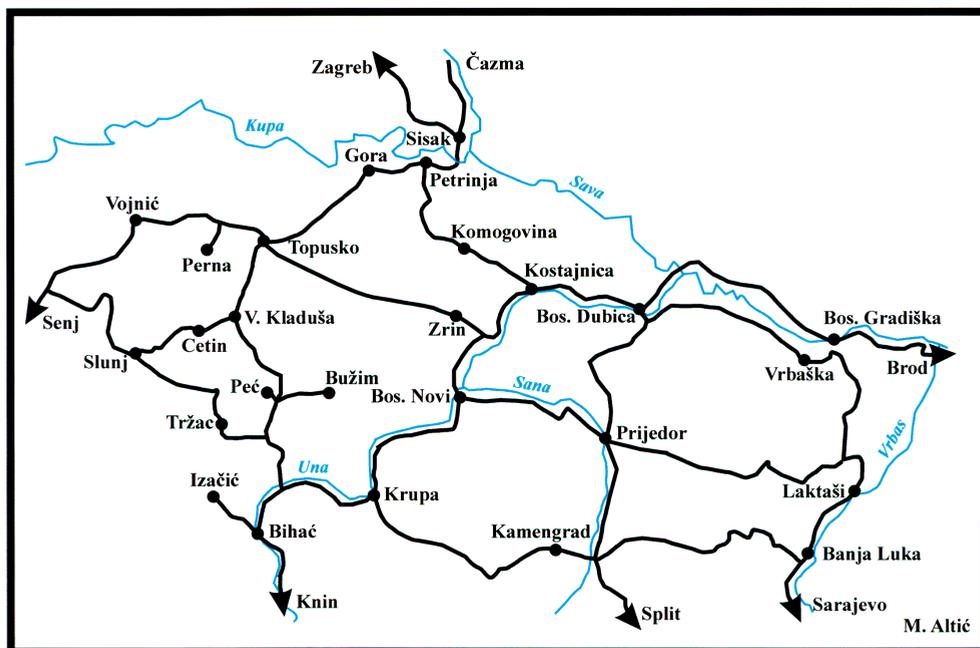
Nažalost, nije nam poznato kad je crkva stvarno izgrađena (zasigurno prije 1334. godine), jer nema starijih popisa župa koji bi nam to i potvrdili. Povučenosť lokacije crkve visoko na brdu s dobrim pregledom na unsku dolinu, upućuje na raniju srednjovjekovnu logiku organizacije prostora koja je izbjegavala doline i svoja staništa redovito smještala na povišenim platoima koji su osiguravali laku obranu i dobru preglednost terena. Sukladno tome, logično je pretpostaviti da se uz crkvu u ranijim razdobljima srednjega vijeka razvijalo i naselje, no o tome danas nažalost nemamo nikakvih podataka. Tek u kasnijim razdobljima srednjega vijeka dolazi do spuštanja naselja prema dolinama i riječnim prometnicama. Na veću starost lokaliteta oko crkve sv. Mihovila upućuje i njegova dislokacija s obzirom na kaštel kao i kasnosrednjovjekovni suburbij koji se nalaze neposredno na rijeci Uni. Takav odnos prostorne organizacije mogao bi upućivati na stariju srednjovjekovnu jezgru vezanu za antičku trasu puta te noviju jezgru čiji je razvoj vezan za lokaciju franjevačkoga samostana i kaštela. Zanimljivo je da ja crkva sv. Mihovila usprkos očitoj dislokaciji od suburbija, još dugo zadržala svoje funkcije kao župna crkva, što govori u prilog dužoj tradiciji te crkve, odnosno njezinu ranom nastanku. Istodobno, upravo njezina povučenosť u sigurnost povišene zone iznad doline Une davala joj je i moguću ulogu povremenog refugija za stanovništvo kostajničkog suburbija.

Na temelju svega iznesenog, možemo zaključiti da se srednjovjekovna Kostajnica razvijala u trokutu omeđenom crkvom sv. Mihovila, kaštelom odnosno kastrumom na rijeci Uni te franjevačkim samostanom smještenim na istočnom ulazu u grad. Na takvu topografiju grada presudno je utjecala konfiguracija terena kao i sustav prometnih komunikacija na području naselja. Naime, na širem kostajničkom području postojala su tri prometna čvorišta i na sva tri čvorišta dolazi do razvoja naseljenosti. To su lokalitet suburbija, lokalitet crkve sv. Mihovila kao i sam lokalitet kaštela. Kakav je kronološki odnos među njima, danas možemo tek naslućivati, no po svemu sudeći dio kostajničkog naselja formiran uz crkvu sv. Mihovila vjerojatno je nešto stariji, dok u kasnijim razdobljima srednjega vijeka dolazi do spontanog spuštanja naselja prema unskoj dolini. Izgradnjom kaštela dio naselja vezan za obale rijeke i prijelaz preko Une definitivno preuzima karakter središta naseljenosti i organizacije gradskog načina života.

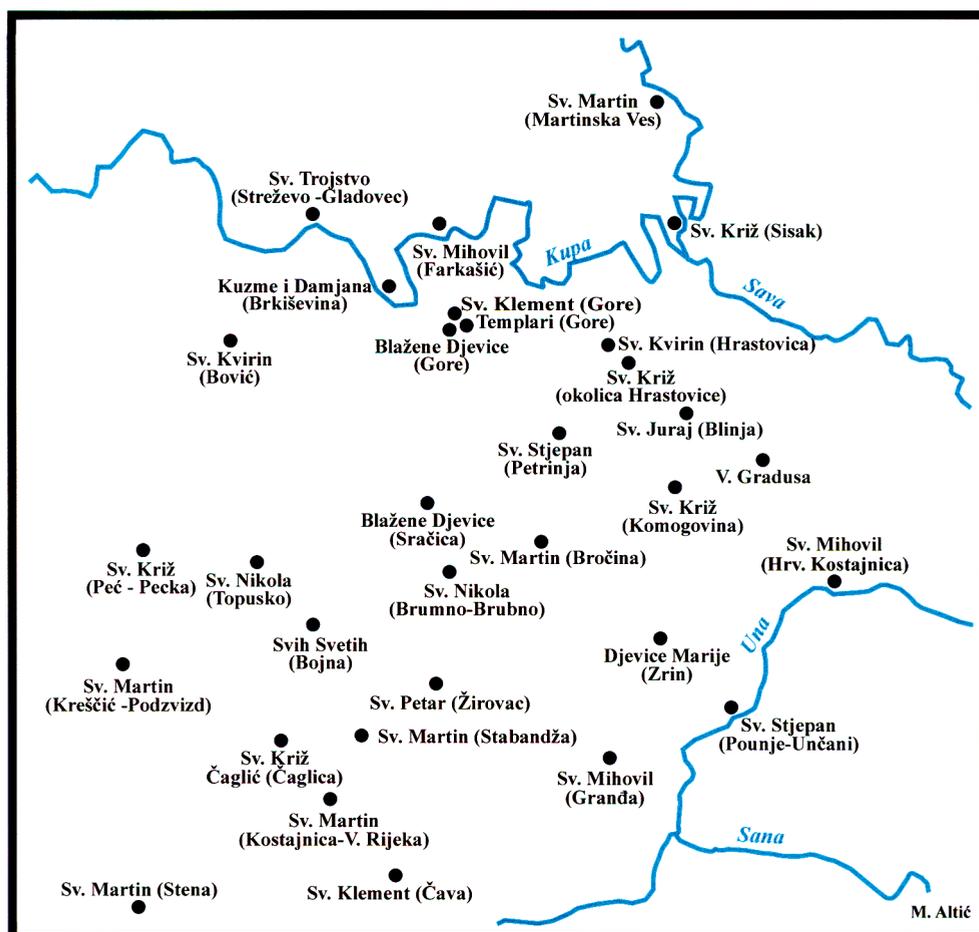

ILUSTRACIJE UZ "RAZVOJ I PROSTORNA ORGANIZACIJA SREDNJOVJEKOVNE KOSTAJNICE"

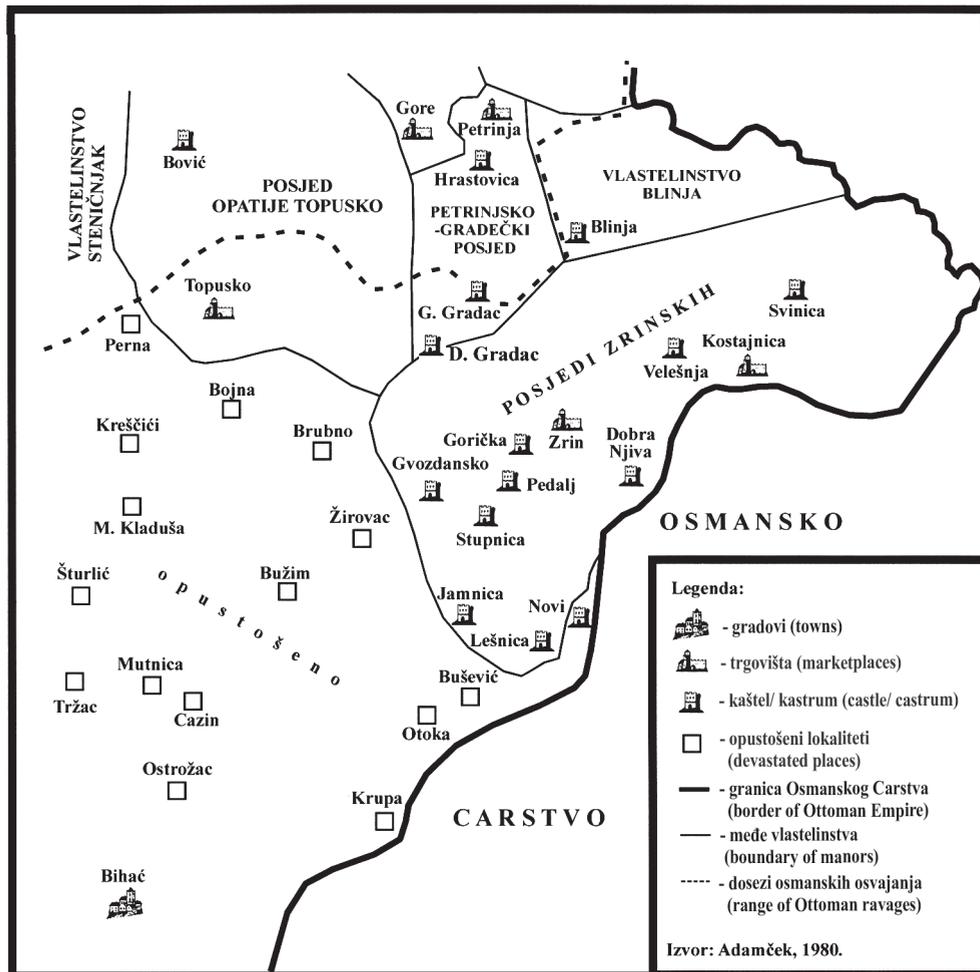

1. Kostajnica u srednjovjekovnoj prometnoj mreži

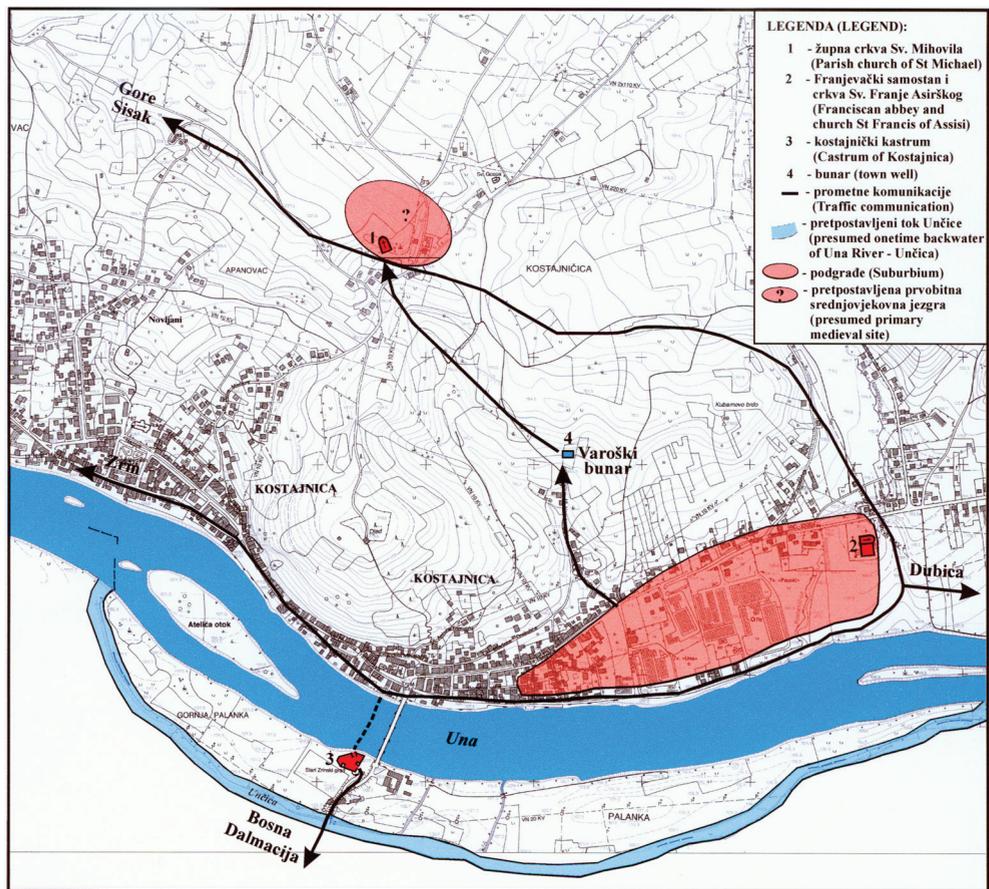

2. Župe arhidakonata Gore 1334. godine (identifikacija po Josipu Butorcu)

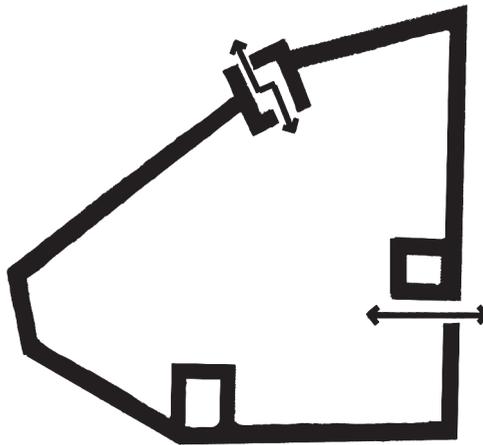

3. Kostajnica u okviru posjeda Nikole Šubića Zrinskog oko 1550. godine

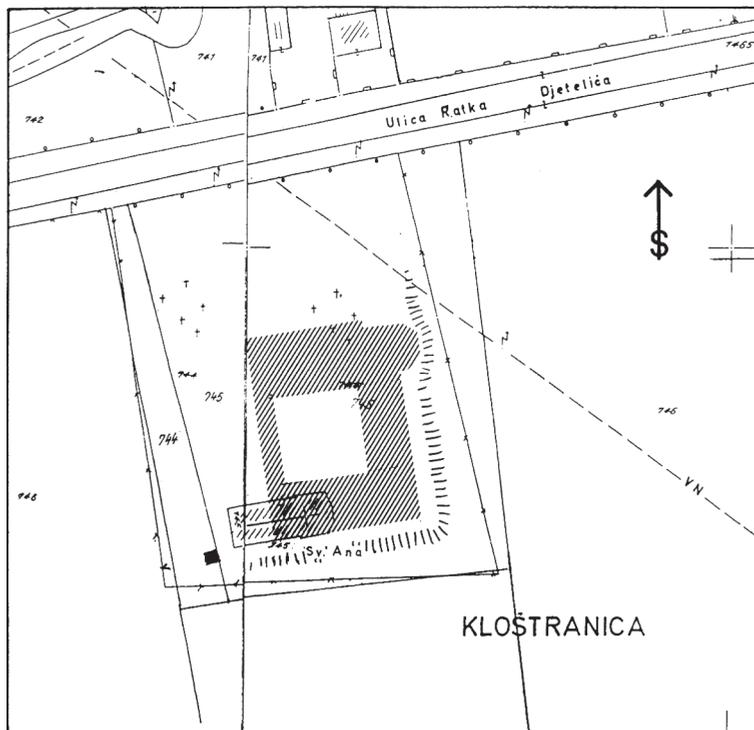

4. Rekonstrukcija urbane topografije srednjovjekovne Kostajnice – stanje druge polovice 14. stoljeća

5. Tlocrt kostajničkog kastruma u srednjem vijeku po D. Miletiću (2002.)

6. Položaj srednjovjekovnog franjevačkog samostana u odnosu na današnje groblje i kapelu Sv. Ane po Z. Horvatu (2002.)

7. Kostajnica na veduti Georga Hoefnagela iz 1617. godine

8. Kostajnica 1653. godine na veduti fra Ivana Petačića nastaloj krajem 17. stoljeća

Mirela Slukan Altić

The Development and Spatial Organisation of Medieval Kostajnica

Summary

Based on the archival sources and archaeological research, the author analyses the conditions of the development of medieval Kostajnica with regard to the spatial organisation of medieval Croatia – that is, relations between regional urban centres and routes of traffic and trade. Based on the charters discussed in the article, it is evident that Kostajnica undoubtedly experienced significant changes in its development during the Middle Ages. From its first mentions in the thirteenth century, when it was usually qualified as an estate (*terra*), and later as a smaller fortification (*castellum*), from the fifteenth century onwards it is regularly called a castle (*castrum*), to be mentioned as a borough (*oppidum*) for the first time in a charter of 1492. These terminological changes in the status of this settlement testify to the importance of the development that Kostajnica experienced during the Middle Ages, rising from the centre of a feudal estate into a smaller fortified urban settlement – a borough.

By means of the analysis of its central functions, it may be concluded that Kostajnica at the close of the Middle Ages had developed functions in defence, economy and administration, and that, as such, it had good conditions for the development of its urban functions. Regarding the level of centrality, it had the character of a borough (*oppidum*), whose influence spread over the wider area to the north and south of the River Una and was, together with Dubica, the main centre of the lower Pounje (the area around the Una) during the Middle Ages.

By means of the analysis of historical sources, a reconstruction of the urban topography of Kostajnica in the Middle Ages has been made for the first time, allowing a formulation of a hypothesis of possible lines of its genesis. In the topographical sense medieval Kostajnica developed as a triangle defined by the church of St. Michael in the north, the fortification that later became the castle on the River Una and the Franciscan convent placed on the east entrance in the town. Such a topography of the town was decisively influenced by the configuration of the area and the system of traffic communications with the settlement itself. The part of Kostajnica founded around the church of St. Michael was the oldest part of the settlement, while only in later periods of the Middle Ages did the settlement spread downhill towards the Una valley and a *suburbium* form besides the Franciscan convent. By the building of the fortification, the *suburbium* on the bank of the river and on the river-crossing over the Una definitely took on the character of the centre of settlement and organisation of the urban lifestyle.

Key words: Kostajnica, central functions, urban topography, the late Middle Ages, historical geography.